Verbum vitae
5 (2004), 129-144

WIARA MATKĄ MIŁOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ WEDŁUG KLEMENSA ALEKSANDRYJSKIEGO

Ks. Piotr Szczur

Klemens z Aleksandrii (ok. 150-212/215) to jedna z największych postaci pierwszych wieków Kościoła. Nasz autor działał na granicy zetknięcia starożytnej myśli greckiej z rodzącą się chrześcijańską teologią spekulatywną. Dzięki otwartości na kulturę helleńską przyczynił się do wielkiego rozwoju szkoły aleksandryjskiej, która w czasach jego działalności przeżyła rozkwit i zapewniła sobie niezrównany prestiż w świecie antycznym. Jako chrześcijanin Aleksandryjski Scholarcha w swych pismach zachęcał wszystkich ludzi dobrej woli szukających prawdy i prawdziwego szczęścia do podjęcia szczerego wysiłku intelektualnego oraz moralnego i do obrania sobie za przewodnika na drodze zmagań intelektualno-duchowych Boskiego Słowa – Logosu. Jako jeden z pierwszych pisarzy wczesnochrześcijańskich przedstawił w swych dziełach proces i etapy doskonalenia chrześcijańskiego, czyli chrześcijańskiej drogi do szczęścia. W procesie tym ważną rolę odgrywa wiara (*pístis*) jako czynnik warunkujący wstąpienie na drogę doskonalenia. W niniejszym artykule postaramy się przedstawić miejsce i rolę wiary na drodze dążenia do doskonałości chrześcijańskiej.

Zagadnieniem wiary jako takiej u Klemensa zajmowało się już wielu uczonych[1]. Jednak przy analizowaniu

---

[1] Z nowszych opracowań można wymienić: J. Bernard, *Klemens*

rzeczywistości wiary patrzyli na nią przede wszystkim z filozoficznego punktu widzenia i usiłowali wskazać na związek Klemensowego rozumienia wiary z myślą filozofów starożytnych. Zagadnienia związane z wiarą religijną tylko marginalnie występują w ich monografiach. Najwięcej treści na interesujący nas temat można znaleźć w opracowaniach dotyczących szeroko rozumianej doktryny moralnej Aleksandryjskiego Scholarchy[2]. W tych monografiach autorzy dotykają istotnego problemu jakim jest miejsce wiary w dążeniu do osiągnięcia gnozy, zbawienia czy miłości chrześcijańskiej.

von Alexandria. Glaube, Gnosis, Griechischer Geist, Leipzig 1974; H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna zespołu semantycznego pistis w „Dywanach" Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1986; tenże, *Problem definicji wiary w „Dywanach" Klemensa Aleksandryjskiego*, „Vox Patrum" 6(1986) z. 10, 163-176; M. Galloni, *Cultura, evangelizzazione e fede nel „Protrettico" di Clemente Alessandrino*, Roma 1986; E. F. Osborn, *The Philosophy of Clement of Alexandria*, Cambridge 1957; tenże, *Arguments for Faith in Clement of Alexandria*, „Vigiliae christianae" 48(1994) 1-24; L. Rizzerio, *Considerazioni sulla nozione di fede in Clemente Alessandrino; un esempio di sintesi tra cultura classica e pensiero cristiano (Str. II 8,4-9,7)*, „Sandalion" 8/9(1985/86) 147-179; tenże, *Foi, Gnosis, Dialectique, Logique: notes à propos de «Stromates» VIII de Clément d'Alexandrie*, „Studia Patristica" 31(1997) 522-529.

[2] Z ważniejszych opracowań można wymienić: W. Völker, *Der wahre Gnostiker nach Clemens Alexandrinus*, Berlin 1952; O. Prunet, *La morale de Clément d'Alexandrie et le Nouveau Testament*, Paris 1966; S.R.C. Lilla, *Clement of Alexandria. A Study in Christian Platonism and Gnosticism*, Oxford 1971; A. Brontesi, *La soteria in Clemente Alessandrino*, Roma 1972; R. Mortley, *Connaissance religieuse et herméneutique chez Clément d'Alexandrie*, Leiden 1973; F. Drączkowski, *Kościół – Agápe według Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1983, 1996[2]; P. Szczur, *Oblicza miłości. „Miłość daje się poznać w sposób wieloraki". Cnoty pokrewne i towarzyszące agápe według Klemensa Aleksandryjskiego*, Kielce-Lublin 2002.

1. DEFINICJE WIARY

Zanim przejdziemy do przedstawienia miejsca i roli wiary na drodze dążenia do doskonałości chrześcijańskiej warto zastanowić się nad jej istotą – czym według naszego autora jest wiara. Wyjaśniając zagadnienie wiary i przedstawiając jej istotę Aleksandryjczyk posługuje się trzema „metodami": 1) ukazuje relacje wiary do innych wartości; 2) przedstawia opozycję wiary wobec pseudowartości; 3) podaje definicje wiary w znaczeniu ogólnym i religijnym[3].

1.1. Relacje wiary do innych wartości

Aleksandryjski Scholarcha w swych pismach przedstawia relacje wiary zarówno do wartości intelektualnych jak i wartości moralnych (cnót), jednak na plan pierwszy w jego twórczości wysuwa się jej odniesienie do wartości z kręgu intelektualnego. W sposób szczególny daje się to zauważyć w odniesieniu do gnozy oraz prawdy, filozofii czy kerygmatu. Wynika to z mocnego powiązania myśli Klemensa z szeroko pojętą kulturą klasyczną oraz z faktu, iż jego nauczanie skierowane było do ludzi, którzy wyrośli na gruncie starożytnej myśli filozoficznej. Z tego względu Aleksandryjczyk ukazując drogi prowadzące do wiary na plan pierwszy wysuwa przesłanki intelektualne, których dostarcza filozofia.

Na drugim planie dają się zauważyć relacje wiary do innych cnót takich jak miłość, nadzieja i bojaźń. Przedstawiając w wielkim skrócie relacje wiary do miłości należy zaznaczyć, że wiara jawi się jako matka wszystkich cnót, a miłość jest największą z nich. Cały zatem proces doskonalenia chrześcijańskiego jest procesem wzrostu i rozwoju miłości.

Przedstawiając relacje wiary do nadziei Klemens mówi: „...gdyby nie uwierzono w niewątpliwe następstwo

[3] Por. H. Ostrowski, *Problem definicji wiary*, s. 163.

kary w stosunku do tego, który się grzechu dopuścił, a zbawienia dla tego, kto żyje wedle przykazań, w takich warunkach nie nastąpiłaby poprawa. Oto jak nadzieja powstaje organicznie z wiary"[4]. Zatem nadzieja rodzi się z wiary pod wpływem świadomości, że człowieka grzeszącego czeka kara, a żyjącego sprawiedliwie – nagroda. Ale i odwrotnie wiara może rodzić się pod wpływem nadziei i bojaźni: „Jest zatem czymś od Boga takie przejście z niewiary do postawy wiary, powstałe bądź to z nadziei, bądź z bojaźni"[5].

Analiza relacji wiary do bojaźni skłania do wniosku, że według Klemensa wiara stanowi etap wcześniejszy niż bojaźń w procesie „uwierzenia"; ale w szczególnych przypadkach – jak to już zostało zaznaczone w powyższym akapicie – bojaźń może być pierwszym impulsem skłaniającym do wiary.

Reasumując należy powiedzieć, że wartości intelektualne prowadzą na drogę wiary, zaś wartości aretologiczne rodzą się z wiary i wpływają na jej rozwój.

1.2. Opozycje wiary wobec pseudowartości

W definiowaniu pojęcia wiary Aleksandryjski Scholarcha posługuje się także opozycjami. Stanowią one istotne uzupełnienie obrazu wiary. Dzięki nim jej obraz jest bardziej wyrazisty i czytelny.

Już na początku *Kobierców* – swego największego dzieła, które jest uważane za sumę teologiczną tamtych czasów, Klemens przeciwstawia wierze świadomej wiarę infantylną i nie w pełni świadomą[6]. W sferze wiary Aleksandryjczyk negatywnie ocenia zarówno postawę irracjonalno-afektywną, jak i zbyt daleko posunięty racjonalizm.

---

[4] Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, t. 1-2, przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Warszawa 1984, II 27,2 (dalej cyt.: *Kobierce*).

[5] *Kobierce*, II 31,1.

[6] Zob. tamże, I 54,3.

Jako wybitny intelektualista, mówiąc o problemie wiary, na pierwszy plan wysuwa prawdę zawartą w wierze i przeciwstawia ją niewierze[7]; krytykuje ludzi niewierzących zarzucając im brak znajomości prawdy: „Z kolei ludzie posłuszni Prawu, ponieważ posiedli o nim pełną wiedzę, nie mogą nie wierzyć ani nie znać Prawdy, natomiast ci, którzy są niewierzący i okazali niechęć do uczestniczenia w dziełach Prawa, są, trzeba to przyznać, pozbawieni znajomości Prawdy w stopniu większym niż ktokolwiek inny"[8]. Słowa krytyki kieruje też do tych, którzy wyśmiewają wiarę: „Tego rodzaju ludzi[9] jest mnóstwo nieprzebrane. Jedni z nich, stawszy się niewolnikami rozkoszy i zdecydowani na niewiarę, wyśmiewają prawdę, godną przecież wszelkiego podziwu, w żarcikach traktując ją jako coś barbarzyńskiego"[10]. Opozycja wiary wobec niewiary jest szczególnie mocno akcentowana przez Aleksandryjczyka[11].

Wiarę religijną stawia Klemens również w opozycji do szatana[12], mądrości ludzkiej[13], wszelkiej nieprawości moralnej[14] i nieposłuszeństwa kerygmatowi chrześcijańskiemu[15].

Zasygnalizowanie opozycji wiary wobec różnych pseudowartości skłania do poczynienia spostrzeżeń natury ogólnej. Przede wszystkim należy zauważyć, że Aleksandryjski Scholarcha przez stosowanie opozycji bardzo wyraźnie akcentuje i podkreśla wartość wiary. Ludzi wierzących –

---

[7] Zob. tamże, II 7,4; 24,3; III 85,1; V 78,3.

[8] Tamże, I 170,1.

[9] Chodzi o ludzi wymienionych w rozważaniach Klemensa poprzedzających tę wypowiedź: „...którzy chcą bez skrupułów i bez troski o sprawiedliwość wszystkiemu się przeciwstawić, którzy wyrzucają z siebie wszelkie słowa i myśli bez najmniejszego umiaru, sami siebie oszukując i wprowadzając w stan zupełnego omamienia swych własnych zwolenników" (*Kobierce*, I 21,2).

[10] *Kobierce*, I 22,1.

[11] Zob. tamże, II 11,1; IV 80,3.

[12] Zob. tamże, IV 85,1.

[13] Zob. tamże, I 50,3.

[14] Zob. tamże, I 167,2; III 101,1; IV 40,4.

[15] Zob. tamże, I 88,4; 89,1.

posiadających cnotę wiary, Klemens pochwala i stawia bardzo wysoko; natomiast ludzi niewierzących ocenia negatywnie, a niejednokrotnie krytykuje. „Poprzez wprowadzenie do wykładu opozycji, obraz wiary i człowieka wierzącego został skonkretyzowany, doprecyzowany i niejako wycieniowany”[16].

1.3. Próby definicji

Jak to już zastało zasygnalizowane na początku niniejszego paragrafu, Klemens mówiąc o wierze posługuje się przede wszystkim formą relacji i opozycji wiary do innych wartości (lub pseudowartości). Jednak przedstawiając jej istotę podejmuje też próby zdefiniowania wiary. O takiej postawie pisarskiej Aleksandryjskiego Scholarchy zadecydowały nie tylko założenia metodologiczne, ale i trudność tematu[17].

1.3.1. Definicje wiary w znaczeniu ogólnym

Na początku II *Kobierca* znajdujemy określenie wiary mające charakter definicji. Podsumowując swe wywody na temat relacji wiary do innych wartości i do niewiary Klemens mówi:

„Zatem wiara jest przypuszczeniem dobrowolnie powziętym, przypuszczeniem rozważnym, sądem wstępnym przed aktem już czysto poznawczym”[18].

Powyższa definicja składa się z trzech elementów: a) wiara jest przypuszczeniem dobrowolnym; b) wiara jest przypuszczeniem rozważnym; c) wiara jest sądem wstępnym. Zatem wiara jest przypuszczeniem (lub sądem) dobrowolnym, rozważnym i wstępnym. Charakteryzują ją trzy

---

[16] H. Ostrowski, *Problem definicji wiary*, s. 170.

[17] E. Molland, *The Conception of the Gospel in the Alexandrian Theology*, Oslo 1938, s. 5.

[18] *Kobierce*, II 28,1; tłum. własne autora artykułu.

cechy: dobrowolność, rozwaga i charakter wstępny. W rozważaniach Klemensa poprzedzających podaną powyżej definicję jest mowa o niewierze. Przez jej zdefiniowanie nasz autor dodaje, od strony negatywnej, jeszcze dwie ważne cechy wiary, mianowicie jej charakter pozytywny (w przeciwieństwie do niewiary, która ma charakter negatywny) i zaangażowanie. Tak więc wiarę charakteryzuje aż pięć cech: dobrowolność, rozwaga, charakter wstępny, charakter pozytywny i zaangażowanie. Trzy spośród nich (dobrowolność, rozwaga i zaangażowanie) definiują wiarę od strony podmiotowej; dwie pozostałe (charakter wstępny i charakter pozytywny) od strony przedmiotowej. Warto zauważyć, że w podmiotowym spojrzeniu na pojecie wiary Klemens uwzględnia nie tylko elementy wolitywne (dobrowolność, zaangażowanie), ale i elementy intelektualne (rozwaga). Patrząc natomiast na wiarę od strony przedmiotowej należy podkreślić jej charakter wprowadzający, inicjujący, co zostanie szerzej wykorzystane w naszych dalszych rozważaniach. Z przeprowadzonych analiz wynika, że definicja ta ma charakter podmiotowo-rzeczowy, ścisły i jest merytorycznie dopracowana.

Oprócz powyższej definicji wiary, Aleksandryjski Scholarcha w IV *Kobiercu* podaje jeszcze jedno jej określenie, które posiada charakter ontologiczny. Na marginesie rozważań na temat wiedzy Klemens określa wiarę jako „postawę naszej duszy w stosunku do bytu"[19]. Definicja ta ma charakter czysto formalny i stanowi dopowiedzenie do poprzedniej. Jednak dopowiedzenie to jest bardzo istotne, gdyż do pięciu wyżej wymienionych cech wiary dodaje jeszcze jedną – wymiar ontologiczny.

1.3.2. Definicje wiary w znaczeniu religijnym

Zagadnienie wiary jest jednym z głównych tematów *Kobierców*. Z tego względu, gdy Klemens mówi o wierze

[19] Tamże, IV 143,3.

religijnej, a zwłaszcza gdy ją definiuje, usiłuje jasno i precyzyjnie określić jej istotę. Takie określenie znajdujemy na początku II *Kobierca*:

„Wiara jest dobrowolną akceptacją wstępną (to jest wyprzedzającą doświadczenie), jest potwierdzeniem uczucia religijnego w odniesieniu do bóstwa, «jest zastępczym wyobrażeniem tego, czego się spodziewamy, doświadczalnym sprawdzianem rzeczy, których zobaczyć nie można» (Hbr 11,1) – wedle boskiego Apostoła[20]. Dzięki niej przede wszystkim «przodkowie nasi uzyskali świadectwo uznania [...]. Bez wiary nie jest możliwe podobanie się Bogu» (Hbr 12,2.6)"[21].

Powyższa definicja składa się z dwóch części: 1) wstępnej, pochodzącej od Klemensa, która stanowi zmodyfikowaną definicję wiary w znaczeniu ogólnym; 2) zasadniczej, która jest powtórzeniem definicji wiary znajdującej się w Liście do Hebrajczyków. Najważniejsze stwierdzenie Klemensa zawarte w tej definicji brzmi, że „wiara jest dobrowolną akceptacją wstępną [...], jest potwierdzeniem uczucia religijnego w odniesieniu do bóstwa". Chodzi tutaj nie tylko o dobrowolność aktu wiary w znaczeniu intelektualnym, lecz o pełną akceptację, także w sferze wolitywnej i afektywnej, prawdy o istnieniu Boga. Tę wstępną część definicji, która ma charakter podmiotowy, Klemens uzupełnia cytatem z Listu do Hebrajczyków, którego pierwsza część ma charakter przedmiotowy, a druga stanowi klauzulę pochwalną. Zatem istotą wiary jest to, że stanowi ona wyobrażenie tego, czego oczekujemy i jest dowodem rzeczywistości niewidzialnej.

Z powyższych rozważań Klemensa można wyciągnąć wniosek, że nasz autor ujmuje wiarę religijną jako proces, który cechują: dobrowolność, rozwaga i charakter wstępny. Te cechy wiary występowały już w pierwszej definicji wiary w znaczeniu ogólnym. Podmiotem wiary jest czło-

---

[20] Klemens uważał, że autorem *L*istu do Hebrajczyków jest św. Paweł.

[21] *Kobierce*, II 8,4.

wiek, którego Klemens ujmuje całościowo we wszystkich wymiarach jego osobowości (rozum, wolna wola, uczucia). Przedmiotem zaś wiary jest Bóg, którego człowiek nie może poznać w sposób bezpośredni i doświadczalny. Z tego względu wiara jest łącznikiem między człowiekiem i Bogiem, między światem widzialnym i niewidzialnym.

Postawę Klemensa cechuje uniwersalizm i progresywizm. Aleksandryjski Scholarcha nie poprzestaje na podaniu jednej definicji wiary, ale analizuje omawiany problem wszechstronnie i dostrzega nowe aspekty rozważanej rzeczywistości. Stąd też zaraz po podaniu wyżej analizowanej definicji wiary w znaczeniu religijnym podaje drugą, która brzmi następująco:

„Jeśli zatem jest wiara wstępnym wyborem, zdolnym do dążenia w jakimś kierunku, to jest z kolei dążeniem świadomym siebie. A skoro wstępny wybór jest początkiem działania, wiara musi być także początkiem działania i samą podstawą wstępnego wyboru umysłowego”[22].

Powyższa definicja określająca wiarę, oparta na myśli Arystotelesa[23], do jej cech dodaje jeszcze jeden nowy element typowy dla poglądów Stagiryty, mianowicie działanie, przez co Klemens nadaje jej charakter dynamiczny. W takim ujęciu wiara, mimo swego niematerialnego charakteru, jawi się jako rzeczywistość bardzo konkretna i aktywna w stosunku do otoczenia. Z tego względu życie i działanie zgodne z zasadami wyznawanej wiary stanowiło istotny element pragmatyki postępowania pierwszych chrześcijan.

2. Wiara matką miłości chrześcijańskiej

Bardzo ważną wypowiedzią na temat miejsca wiary w procesie doskonalenia chrześcijańskiego, jest następujący tekst Klemensa Aleksandryjskiego:

---

[22] Tamże, II 9,2.

[23] Por. *Etyka Nikomachejska*, 6,2, 1139b 4 i 1139a 31.

„I, jak to uprzednio już powiedziałem, pierwszą przemianą zbawczą wydaje mi się ta, która ze stanu pogaństwa wiedzie do wiary, drugą – prowadząca od wiary do poznania, ostatnią wreszcie ta, która przenika do miłości. Stąd już to, co poznaje, i To, co jest Poznawane, łączy się w związek przyjacielski"[24].

W powyższej wypowiedzi opisane zostały etapy doskonalenia człowieka, który obrał drogę życia chrześcijańskiego: począwszy od stanu pogaństwa[25], aż do stanu doskonałej miłości[26], która prowadzi do przyjaźni jednoczącej z Bogiem. Warunkiem przejścia od pogaństwa do chrześcijaństwa i wstąpienia na drogę doskonalenia jest wiara. Ogniwem pośrednim między wiarą a miłością chrześcijańską jest gnoza. Powyższy proces można przedstawić za pomocą łańcucha zależności: wiara – gnoza – miłość chrześcijańska. Zatem tym, „co stanowi dwa zewnętrzne krańce, początek i koniec, jest wiara, mówię, i miłość"[27].

W innych wypowiedziach naszego autora elementy środkowe tego „łańcucha cnót" ulegają zmianie[28]. W *Kobiercu* II Aleksandryjczyk odtwarzając w skrócie tę „pira-

---

[24] *Kobierce*, VII 57,4. Por. tamże, VII 10,2; 56,3. Takie ujęcie procesu zbawienia nadaje mu dynamizm i żywotność. Zob. A. Brontesi, *La soteria*, s. 226-229; H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157; W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, s. 370, 373.

[25] H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157: „Wiara więc na drodze od pogaństwa do chrześcijaństwa stanowi pierwszy i bardzo ważny etap".

[26] Na powyższe trzy etapy doskonalenia chrześcijańskiego zwrócił już uwagę O. Prunet, *La morale*, s. 53: „Il nous invite [...] à suivre les trois étapes du développement où s'affirme la victoire sur le péché. Nous avons successivement devant nous l'homme qu'il appelle du paganisme à la vie et la moralité chrétiennes, le chrétien baptisé, le chrétien d'élite".

[27] *Kobierce*, VII 55,6.

[28] H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157: „Chociaż więc w podawaniu ogniw pośrednich pomiędzy wiarą a miłością nie jest Klemens w pełni konsekwentny, to jednak jego uznanie wiary jako fundamentu, początku chrześcijańskiej *paidei*, pozostaje niezmienne".

midę wartości" twierdzi, że „wiara daje początek, bojaźń Boża buduje, a doskonali wszystko miłość"[29].

Poszczególne elementy powyższej wypowiedzi Klemensa, również można przedstawić – jak poprzednio – za pomocą łańcucha zależności: wiara – bojaźń Boża – miłość chrześcijańska. Łatwo zauważyć, że w cytowanej wypowiedzi pojawił się zupełnie nowy element, jakim jest bojaźń Boża, natomiast pominięty został inny ważny element – gnoza. Jednak miejsce stałe i niezmienne zajmują wiara i miłość. Wiara, znajdująca się u źródeł procesu doskonalenia, stanowi punkt wyjścia tego procesu i zapoczątkowuje wzrost miłości chrześcijańskiej. Miłość, zajmująca miejsce nadrzędne, stanowi szczyt i apogeum procesu doskonalenia. W ten sposób inicjująca rola wiary[30] nie jest kwestionowana w żadnej z tych wypowiedzi.

Wiara jako czynnik inicjujący proces nawrócenia i doskonalenia, „jako pierwszy impuls w kierunku zbawienia" oraz miłość jako element koronujący ten proces tworzą niejako stałe ramy, których elementy środkowe mogą być dość dowolnie dobierane. Widoczne to jest szczególnie w następującej wypowiedzi autora *Kobierców*:

„Jest zatem czymś od Boga takie przejście z niewiary do postawy wiary, powstałe bądź to z nadziei, bądź z bojaźni. Ściśle biorąc, to właśnie wiara ukazuje się nam jako pierwszy impuls w kierunku zbawienia, a po niej bojaźń

---

[29] *Kobierce*, II 55,4. Por. Hermas, *Pasterz*, widzenie III 8,7. Oddanie greckiego słowa *fóbos* przez polskie „strach", aczkolwiek poprawne z punktu widzenia semantycznego (zob. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, Warszawa 1965, s. 543-544; H.G. Liddell – R. Scott, *Greek – English Lexicon*, Oxford 1961, s. 1947; G.W.H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, s. 1486-1487), nie jest najszczęśliwsze w powyższym kontekście, ponieważ Klemensowi nie chodziło o strach w naszym potocznym rozumieniu, lecz o cnotę bojaźni Bożej. Z tego też względu dokonano poprawki w polskim przekładzie *Kobierców* zmieniając rzeczownik „strach" na określenie „bojaźń Boża". Zob. H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157.

[30] Por. *Kobierce*, II 31,1. Zob. H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157.

i nadzieja, i skrucha w połączeniu z opanowaniem i wytrwałością, posuwając razem naprzód i rozwijając ten pierwszy impuls, prowadzą nas do miłości i do poznania prawdziwego, to jest do gnozy"[31].

W powyższym tekście ogniwa wypełniające omawiane „ramy", jakimi są wiara i miłość, zostały dość dowolnie ułożone i liczebnie powiększone. Elementami nowymi są: nadzieja, skrucha, opanowanie i wytrwałość.

Gdyby szukać przyczyny tak znacznej dowolności w wykładzie Klemensa, można by wskazać na charakter *Kobierców*, które pod wieloma względami upodobniają się do żywego przekazu ustnego (lub stanowią zbiór zapisków, notatek czy materiałów, które Aleksandryjczyk zamierzał wykorzystać przy redakcji przyszłego *Didaskalosa*[32]), poprzez który słuchacze byli zaznajamiani z pewnymi elementami doktryny chrześcijańskiej. Wykładowca nie musiał każdorazowo dokonywać długiego wyliczania poszczególnych elementów procesu wzrostu miłości, lecz wymieniał tylko niektóre z nich. Niezależnie od tej dowolności elementem stałym i niezmiennym jest wymienianie wiary jako „pierwszego impulsu w kierunku zbawienia" i miłości jako etapu wieńczącego cały proces doskonalenia.

Funkcja inicjująca wiary jest na różne sposoby określana i przy pomocy różnych porównań egzemplifikowana. U początków życia stoi matka, która daje życie. W analogii do tej funkcji, Klemens Aleksandryjski odwołując się do *Pasterza* Hermasa, twierdzi, że wiara jest „matką cnót"[33].

---

[31] Tamże, II 31,1-2. Zob. H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157; W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, s. 223, 276, 485.

[32] Zob. E. de Faye, *Clément d'Alexandrie. Étude sur les rapports du christianisme et de la philosophie au IIe siècle*, Paris 1906, s. 99; A. Méhat, *Étude sur les «Stromates» de Clément d'Alexandrie*, Paris 1966, s. 23-41.

[33] *Kobierce*, II 23,5. Por. A. Brontesi, *La soteria*, s. 520: „Cl. Al. afferma che le virtú elencate sono senz'altro figlie della fede. Questa concezione è in linea con la glorificazione della fede di Strom II e con l'affermazione specifica, già posta precedentemente, della fede come madre delle virtú". Zob. H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 157.

Tego rodzaju porównanie występuje w następującej wypowiedzi Aleksandryjczyka:

„Cnotą podtrzymującą Kościół – jak mówi *Pasterz* – jest wiara, dzięki której wybrańcy Boży dostępują zbawienia. Cnotą o postawie prawdziwie męskiej jest panowanie nad sobą. Za nimi idą prostota, wiedza, niewinność, wzniosłość, miłość. Wszystkie te cnoty są córami wiary”[34].

W powyższej wypowiedzi naszego autora wiara jawi się jako „matka cnót”, która rodząc, daje początek nowemu istnieniu. Zatem wiara jest pierwszą z cnót z tego powodu, że stanowi ich źródło i początek. W tym tekście weryfikuje się też wcześniej zasygnalizowana reguła: wiara otwiera proces doskonalenia jako „rodząca” poszczególne cnoty, miłość zaś jest jego zwieńczeniem. Ta regularność rzuca ciekawe światło na tradycyjną już kolejność, w jakiej występują trzy cnoty teologalne: wiara, nadzieja, miłość, które też tworzą pewnego rodzaju łańcuch, którego elementy krańcowe są takie same jak w wypowiedziach Klemensa.

Warto również zwrócić uwagę na stwierdzenie Aleksandryjskiego Scholarchy, że cnoty „idą za sobą”. Sformułowanie to potwierdza – zasygnalizowany już wcześniej – „łańcuchowy” układ cnót. Wymieniona na początku wiara tworzy pierwsze ogniwo owego łańcucha cnót, zaś miłość – wymieniona na końcu – jest ostatnim jego ogniwem.

Fakt, że wiara i miłość tworzą ramy nieraz bardzo rozległych struktur hierarchicznych, obejmujących liczne cnoty, nie świadczy o tym, jakoby te dwie cnoty nie pozostawały w bliższym związku wzajemnym. Klemens zwraca uwagę na ścisłe współdziałanie tych dwu cnót w następującej wypowiedzi:

„Miłość bowiem czyni ludzi wierzącymi, łącząc ich węzłem uczucia z wiarą, a z drugiej strony wiara jest bazą miłości, odwzajemniając się jej postawą dobrego działania”[35].

---

[34] *Kobierce*, II 55,3; por. Hermas, *Pasterz*, widzenie III 8,3-5. Zob. W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, s. 251.

[35] *Kobierce*, II 30,3. Zob. H. Ostrowski, *Funkcja denotatywna*, s. 158-159.

W cytowanej wypowiedzi występuje sformułowanie: „wiara jest bazą miłości", które wskazuje na fakt, że jest ona czymś podstawowym, co stoi u początku. Konstrukcję każdej budowli zaczyna się od fundamentu; analogicznie, budowę gmachu naszego życia religijnego zaczyna się od bazy – podstawy, którą jest wiara[36].

Tego rodzaju wypowiedź nasuwa skojarzenie, że obraz graficzny zespołu cnót niekoniecznie musi przybrać formę łańcucha ułożonego horyzontalnie, lecz może być budowlą, która przyjmuje kształt wertykalny. Poszczególne cnoty przedstawione w postaci prostokątów, mogą tworzyć układ piramidalny. Na samym dole, jako „bazę" czy „fundament" należy umieścić wiarę; na niej gnozę, bojaźń Bożą czy nadzieję – w zależności od tego, który z poprzednio cytowanych tekstów byłby przedmiotem naszego wykresu; zaś na samym szczycie należy umieścić miłość chrześcijańską. Po uproszczeniu linii bocznych tej budowli otrzymujemy trójkąt, w którym poszczególne cnoty nakładają się na siebie warstwowo[37].

Reasumując warto zauważyć, że te dwie cnoty: wiara i miłość, są ze sobą ściśle powiązane – wiąże je relacja harmonijnego współistnienia. W wyżej analizowanym tekście Klemens je personifikuje i nadaje cechy ludzkie. Mówi, że miłość chrześcijańska jest w przyjaźni z wiarą. Ta personifikacja obu wymienionych cnót wskazuje na to, że są one wartościami dynamicznymi, zdolnymi do współdziałania.

3. Proces doskonalenia procesem wzrostu miłości chrześcijańskiej

Cały proces doskonalenia chrześcijańskiego, czyli przechodzenia wiary np. w gnozę prowadzącą do miłości chrze-

---

[36] Klemens motywując potrzebę wiary powołuje się na autorytet Platona (*Leges*, I 630 B-C). Por. *Kobierce*, II 23,1; W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, s. 235.

[37] Zob. F. Drączkowski, *Kościół – Agápe*, s. 41-42.

ścijańskiej, jest procesem ciągłego wzrostu. Warto zwrócić uwagę na fakt, że nie następuje tu przechodzenie pewnych określonych wartości w zupełnie nowe jakości[38]. Poszczególne elementy konkretnych etapów nie tworzą wartości odrębnych, zaś przechodzenie na poszczególne etapy nie dokonuje się w sposób skokowy[39]. Należy tu zatem mówić o dojrzewaniu i rozwoju wiary – ubogacanej nowymi wartościami, zwłaszcza poznawczymi – która staje się wiarą świadomą, opartą na głębokim wewnętrznym przekonaniu, na wiedzy i prawdziwej mądrości. Tak ubogacona wiara nie przestaje być wiarą, jednak z racji zaistniałych w niej nowych wartości staje się nową rzeczywistością, którą Aleksandryjski Scholarcha nazywa gnozą. Wzrost ten, jak zauważył F. Drączkowski[40], odbywa się analogicznie do wzrostu żywego organizmu, np. drzewa. Na etapie początkowym małe drzewko nazywane jest płonką, która posiada małe gałązki. Wzrost tej rośliny prowadzi do zmian jakościowych, a nie istotowych. Wyrosłe drzewo posiada już nie gałązki, lecz konary. Konary te są identyczne w swej istocie z dawnymi gałązkami, jednak ze względu na swą wielkość nie są już nazywane gałązkami, lecz konarami. Konsekwentnie do wyżej opisanego procesu wiara nie jest wartością statyczną, lecz dynamiczną. Podlega ona ciągłemu doskonaleniu i wzrastaniu.

Reasumując należy dodać, że wyżej opisany proces wzrostu, który jest jednocześnie procesem doskonalenia, uświęcania i dojrzewania, obejmuje wszystkie sfery życia

---

[38] Por. *Kobierce*, VII 55,2-3; W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, s. 371: „Die Pistis ist also der Ausgangspunkt, sie wächst allmählich und führt in organischer Entwicklung zur Gnosis, welche die Vollendung des Glaubens bedeutet".

[39] Powszechnie mówi się o etapach tego ciągłego rozwoju. Por. O. Prunet, *La morale*, s. 53: „Il nous invite, et c'est l'ordre même de l'action du Christ qui dicte le plan de son oeuvre, à suivre les trois étapes du developpement où s'affirme la victoire sur le péché".

[40] Por. F. Drączkowski, *Miłość – Agápe syntezą chrześcijaństwa*, Pelplin-Toruń 1997, s. 115.

ludzkiego. W tym ujęciu wiara jawi się jako punkt wyjścia doskonalenia, a miłość chrześcijańska, stojąca na końcu tego procesu, jawi się nie jako element wieńczący lub cnota, do osiągnięcia której prowadzi doskonalenie, lecz jako suma wszystkich elementów i cnót. Wzrost poszczególnych cnót w człowieku oznacza wzrost podobieństwa do Boga, który jest miłością (por. 1 J 4,8.16).

Zusammenfassung

Klemens von Alexandrien hat als einer der ersten frühchristlichen Autoren den Prozess und die Stufen der christlichen Vervollkommnung, d.h. des christlichen Wege zum Glück, dargestellt. Einen wichtigen Platz in diesem Prozess hat der Glaube (pístis), der nach dem Alexandriner „eine Vorwahl" und ein „Beginn der Handlung" ist. Klemens zeigt, indem er den Platz und die Rolle des Glaubens im Prozess der christlichen Vervollkommnung darstellt, dass der Glaube am Anfang dieses Prozesses steht und ein Faktor ist, der einen Anstoß zur Belehrung und Vervollkommnung gibt. Der Höhepunkt dieses Prozesses ist die christliche Liebe. Nach dem Standpunkt unseres Autors ist sie die Mutter aller Tugenden, die sich dann in der christlichen Liebe konzentrieren.

Ks. Piotr Szczur
ul. Wyszyńskiego 6
20-950 Lublin
p_szczur@kul.lublin.pl

Ks. Piotr Szczur, ur. 1968, dr historii Kościoła w zakresie patrologii, wykładowca patrologii i łaciny, adiunkt przy Katedrze Patrologii Greckiej KUL. Ważniejsze publikacje: *Oblicza miłości*, Kielce-Lublin 2002; *Aretologia agapetyczna Klemensa Aleksandryjskiego w zarysie*, „Roczniki Teologiczne" 48 (2001) z. 4, s. 5-35; *Wpływ starożytnej myśli greckiej na kształtowanie się koncepcji roztropności u Klemensa z Aleksandrii*, „Roczniki Teologiczne" 50 (2003) z. 4, s. 149-170.